

LEHÇELERİN YAYILMA TARZI VE TÜRK DİL VE LEHÇELERİNİN TASNİFİ MESELESİ

A. DİLÂÇAR

Konuya girmezden evvel, “dil bölünmesi” (Alm. Sprachspaltung, Fr. Segmentation linguistique) bahsinde kullanacağım bazı terimleri burada açıklamayı faydalı buluyorum. Geçenlerde çıkan bir yazımda¹ şöyle demiştim: —“Türk dilleri” mi, yoksa “Türk lehçeleri” mi demeli? Yani, bu “linguistik topluluk”lar arasındaki farklar dil farkı mı, yoksa lehçe farkı mıdır? Dil ilmine göre, aralarında, hususî şekilde öğrenmedikçe anlaşılamiyacak kadar fark bulunan linguistik topluluklar, ayrı bir dil teşkil eder; durum böyle değilse, sadece bir dilin lehçeleri karşısındayız demektir. Bu esasa göredir ki, bazı dilciler, Yakut Türkçesiyle Çuvaş Türkçesini birer ayrı Türk dili olarak kabul eder, kalanları için de yine ayrı bir Türk dilinin lehçeleridir derler.— Vaktinde Vámbéry “Türkçeyi bilen, dil bakımından güçlük çekmeden, Adriya denizinden Sibirya’ya kadar seyahat edebilir” demişse de, Çuvaşça ile Yakutçayı, anlaşma kolaylığı ile vasıflandırılan bu topluluğun dışında tutmak, her ikisini de Türk dil ailesi içinde başlı başına birer dil saymak gerekir. Terimlere gelince, bunları, birer topluluk ifade etmeleri bakımından büyükten küçüğe doğru şu şekilde sıralamak uygun olacaktır: dil ailesi adı olarak *Türk dilleri* (İng. Turkic languages², Alm. Türkische Sprachen, Fr. Langues turques veya turkes), bütün Türk dil ve lehçelerinin anası olan en eski Türkçe için *Ana Türkçe* (Alm. Urtürkisch), bundan daha eski bir durumu, veya eskiden başka bir dil veya dil ailesiyle olan müşterek yaşayışı bakımından *Ön Türkçe*

¹ *Türk Dili ve Lehçelerinin Yeni Bir Tasnifi* (“Türk Dili” sayı 28, Ocak 1954).

² İngilizlerde çok kere terimler şöyledir: aile adı olarak *Turkic*, Çağatayca grubu için *Turki*, Türkiye Türkçesi için *Turkish*. Fransızlarda, bazan aile adı olarak *langues turkes* (A. Sauvageot), Çağatayca için *Turk* [oriental] (Pavet de Courteille), Türkiye Türkçesi için *Turquien* (L. Bazin, J. Deny). Almanlarda, topluluk adı olarak *Türksprachen*, Türkiye Türkçesi için *Türkeitürkisch* (A. v. Gabain). Ruslarda, Türkiye Türkçesi için *Turetskiy*, öbür lehçeler için *Tyurkskiy*.

(Alm. Vortürkisch veya Prätürkisch), dil ve lehçe farkı gözetmeden verilmiş bir ad olarak *Müşterek Türkçe* (Alm. Gemeintürkisch), Fr. "langue" karşılığı olarak *dil*, "dialecte" karşılığı olarak *lehçe* (Alm. Dialekt veya Mundart), "parler" karşılığı olarak da *ağız* (bazı diller, Alm. Dialekt'i "lehçe", Mundart'ı da "ağız" karşılığı olarak kullanmışlardır.

*

Son zamanlarda Türk dil ve lehçelerinin tasnifi meselesini yeniden ele alan bazı yazılar çıktı. Bunlardan, Malov'un ¹ yazısı daha ziyade kronolojiye dayanmakta, Baskakov'un ² ise kronolojik tabakalanmadan başka fonetik hususiyetleri de nazarı itibara almakla beraber, "millî dil" meselesinde Stalin'in son nazariyesini ³ de hesaba katmaktadır. R. Rahmeti Arat'ın ⁴ toplama yazısı da, şimdiye kadar ortaya konmuş olan başlıca tasniflerden sentez yoluyla umumi bir netice çıkarmağı hedef tutmuştur. Bilhassa Çuvaş ve Yakut Türkçelerini sınıflamaları bakımından son iki tasnifi enteresan bulduğum için, umumî olarak lehçelerin yayılma tarzı hakkında şimdiye kadar ileri sürülmüş olan belli başlı nazariyeleri gözönünde bulundurarak, bu tasnifler hakkında bazı düşüncelerimi kısaca bildirmek istiyorum.

Çuvaşça ile Yakutça hakkında şimdiye kadar tasnif bakımından verilmiş olan başlıca hükümler şunlardır: 1. A. Balbi'ye göre (1826), üç Türk dili vardır: asıl Türkçe, Yakutça ve Çuvaşça. 2. W. F. Palmblad'a göre (1827), Türkler yine üç gruba ayrılır: asıl Türkler, karışık Türkler, ve Türk aslından olmadıkları halde Türkçe konuşanlar (Çuvaşlar dahil). 3. W. Radloff'a göre (1882), Çuvaşlar sonradan Türkleşmiş ve karışık bir topluluk arzederler; Yakutça da ayrıksı sayıldığı için, her iki dil de Radloff'un tasnifine alınmamış-

¹ S. E. Malov: *Pamyatniki drevnetyurkskoy pišmennosti*, Moskova-Leningrad 1951, s. 5-8 ve *Drevnie i novye tyurkskie yazıki* ("İzvestiya Akademii Nauk SSSR, otd. literaturı i yazıka", cilt XI, sayı 2, Moskova 1952, s. 135-143).

² N. A. Baskakov: *Klassifikatsiya tyurkskih yazıkov v svyazi s istoričeskoj periodyzatsiey ih razvitiya i formirovaniya* ("Trudı İnstituta Yazıkoznaniya, Akademii Nauk SSSR", cilt I, Moskova 1952, s. 7-57) ve *K voprosu o klassifikatsii tyurkskih yazıkov* ("İzvestiya Akademii Nauk SSSR, otd. literaturı i yazıka", cilt XI, sayı 2, Moskova 1952, s. 121-134).

³ İ. V. Stalin: *Marksizm i voprosı yazıkoznaniya*, Moskova 1950.

⁴ R. Rahmeti Arat: *Türk Şivelerinin Tasnifi* ("Türkiyat Mecmuası", cilt X [İst. 1953], s. 59-138).

tır.¹ 4. N. F. Katanov'a göre (1894), Yakutça Türkçenin Doğu, 5. L. Cahun'a göre (1896) ise Kuzey kolundandır. 6. Gy. Németh'e göre (1916), Çuvaşça ile Yakutça ,Türkçenin s-grupuna, kalan lehçeler de y-grupuna girerler². 7. G. J. Ramstedt'e göre (1917), Çuvaşça ile Yakutça birer ayrı Türk dilidir. 8. A. N. Samoyloviç'e göre (1922), Bulgar Türkçesi ile Çuvaşça, Türkçenin R-grupundan, Yakutça ise D-grupunun t-bölümündendir. 9. N. N. Poppe'ye göre (1924—1927; G. J. Ramstedt de 1922 aynı fikirdedir), Ana Çuvaşça (=Batı Hunca?) ile bütün öbür Türk lehçelerinin kaynağı olan Ana Türkçe (=Doğu Hunca?), Çuvaş-Türk Ana dili (=Hunca?)nin temsil ettiği Ön Türkçe (Vortürkisch)nin iki başlıca koludur; Ön Türkçe ile Ana Moğolca da, Altay Ana dilinden gelişmişlerdir³. 10. V. A. Bogoroditskiy'e göre (1934), Yakutça, Türk dillerinin Kuzeydoğu grupundandır, Türk ailesinden olmıyan Çuvaşça ise, Moğol-Mancu topluluğuna girer. 11. L. Ligeti'ye göre (1941), Çuvaşça bugün tek başına, Batı-Türk lehçeleri grupunu temsil eder, Yakutça ise, Batı ve Doğu (bütün öbür lehçeleri içine alan) Türk lehçe gruplarına girmiyen ayrı bir Türk dilidir. 12. M. Räsänen'e göre (1949), Çuvaşça ile Yakutça birer ayrı Türk dilidir. 13. S. E. Malov'a göre (1951), Çuvaşça ile Yakutça, en eski Türk dilleri tabakasındandır. 14. N. A. Baskakov'a göre (1952), Çuvaşça, Batı Hun kolunun Bulgar grupuna, Yakutça ise, başka birçok lehçelerle birlikte (eski Oğuzca, yani Kök-Türkçe dahil), Doğu Hun kolunun

¹ Ayrıca bk. W.Radloff: *Die jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türk-sprachen* ("Zapiski İmperatorskoy Akademii Nauk", VIII, 7, Petersburg 1908).

² R. R. Arat, yukarıda anılan yazısında, Gy. Németh'in tasnifine mehz olarak *Türkische Grammatik* (1916)i göstermiştir. Halbuki bu Türkoloğun daha mufassal bir tasnifi aynı yılda *A török nyelvek* ("Magyer Nylev" dergisi, cilt XII, s. 115-118) başlığı ile çıkmıştır. Tasnif şöyledir: 1. y-grupu: alt-gruplar: a, Sibirya, b, Orta Asya, c, Karadeniz, ç, Volga, 2. s-grupu.

³ R. R. Arat'ın yazısında Poppe'nin tasnifinden bahis yoktur. Bk. N. N. Poppe: *Çuvaşkiy yazık i ego otnoşenie k mongol'skomu i tyurkskim yazıkam* ("İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk", seri VI, cilt XVIII [1924], s. 289-314, cilt XIX, s. 23-42), *Die tschuwassische Lautgesetze* ("Asia Major", cilt I [1924], s. 775-782), *Die tschuwassische Sprache in ihrem Verhältnis zu den Türksprachen* ("Körösi Csoma-Archivum", cilt II, 1-2 [1926], s. 65-83), *Altaiisch und Urtürkisch* ("Ungarische Jahrbücher", cilt VI [1927], s. 94-121); J. G. Ramstedt: *Zur Frage nach der Stellung des Tschwassischen* ("Journal de la Société Finno-ougrienne", cilt XXXVIII [1922], s. 1-34).

Uygur grupuna girer. 15. R. R. Arat'a göre (1953), Çuvaşça ile Yakutça s-grupundan olup, y-grupundan ayrılırlar.

XIX. yüzyıl başından beri bu sahada ortaya konmuş olan tasniflerin çoğu coğrafya, bazısı etnografya, bazısı dil kronolojisinden ziyade tarih kronolojisi, birkaçı da fonetik ve morfoloji esaslarına dayanmakta olup, Türk dil ve lehçelerinin "şecerevî" (généalogique) tasnifi henüz yapılamamıştır. Böyle olmakla beraber, bu yo'da ilk adımlar atılmış bulunuyor. Çuvaşça ile Yakutçanın, Türk dilleri arasındaki yeri hakkında yukarıda sıralanan kanaatlerin ilk nazarda tereddüt ve tenakuzlarla dolu gibi görünmesi bizi ürkütmemelidir. Bunları umumî ve geniş bir prensip etrafında telif etmek imkânsız olmasa gerek.

Önümüzdeki mesele, bir dil ailesine mensup dil ve lehçelerin tarih öncesi veya tarih başlangıcı çağında, başkalaşma yoluyla, ana dil (Ursprache)den ayrılıp yayılma tarzı, geçirdikleri istihaleler, ve bugünkü karşılıklı durumları meselesidir. Diyalektolojiden bahseden umumî eserler, daha ziyade mevcut lehçeler üzerinde (dialectologie statique) çalışmakta¹, ve diyalektolojinin dinamik kısmını, yani pre-gramer çağındaki "linguistik farklılaşma" (différentiation linguistique) meselesini ele almamaktadır². Umumî linguistik de, maa-lesef, lehçelerin tarihöncesi tevezzüü meselesine başlı başına bir fasıl henüz tahsis edememiştir. Türlü ailelere —bilhassa Hind-Avrupa— mensup olan dil ve lehçelerin yayılma tarzı mekanizması, ait oldukları aile çerçevesi içinde incelenerek tespit edilmiş bulunuyor. Her aile, hattâ her dil için ayrı bir yayılma tarzı mümkün olabildiği halde, bu tarzları birkaç tipte toplamak kabil olmuştur. Bu, tabii, her zaman ve her yerde bütün diller için muteber olan "pankronik"³ kanunların mevcudiyetini kabul etmek demek değildir.

Akraba lehçelerin yayılışını açıklayan dört belli başlı teoriden ikisi eskidir. Bunların esası ve uğradıkları itirazlar birkaç satırla şöyle hulâsa edilebilir. Şimdi bırakılmış gibi görünen ilk teori,⁴

¹ Son olarak, S. Pop: *La Dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*, 2 cilt, Louvain 1950.

² Milletlerarası bir diyalektoloji dergisi olan "Orbis" in II/1 cildinde (Louvain 1953), Ernst Pulgram'ın bu konu etrafında 5 sayfalık bir yazısı vardır: *Family Tree, Wave Theory, and Dialectology*.

³ F. de Saussure: *Cours de linguistique générale*, 3. bas. Paris 1931, s. 134.

⁴ A. Schleicher: *Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft*, Weimar 1863.

akraba lehçelerin ayrışıp yayılmasını, tıpkı bir ağaçta olduğu gibi, “dallanma” (Alm. Stammbaumtheorie; şekil 1) yoliyle meydana geldiğini ileri sürmüştür ki, bu doğru olduğu takdirde, bir dil kolunun, ana gövdeden dallandıktan sonra, öbür kollarla teması olmaması gerekir. Fakat gerçekte, bir akraba dilin bazan bu, bazan da başka bir akraba dille iç içe ve çaprazlama müşterek hususiyetleri (isogloss’ları, yani isophonik, isotonik, isomorphik, isosyntagmik, ve isolexik iç içe geçmiş isograph’ları) bulunduğu için, başka bir teori¹, akraba lehçelerin yayılışını ağaç dallanması şeklinde değil, tıpkı birbirine girişen ve sonra ayrılan dalgalarda olduğu gibi, merkezden uzağa doğru “dalgalanma” (Alm. Wellentheorie; şekil 2) yoliyle açıklamak istemiştir. Bu teori de, birçok hadiseleri açıklayabilmesine rağmen, dilcileri tamamiyle tatmin edememiştir, çünkü, ona göre, bitişik bölgelerin birbirine daha çok benzemesi, farkların da uzaklığa göre artması gerektiği halde, gerçekte, birbirinden çok uzakta bulunan lehçeler arasında, öbür lehçelerde rastlanmıyan müşterek vasıflar görülmektedir. Son görüşlere göre², birbirlerini nakzetmiyen bu teorilerin doğru tarafları yok değildir; her iki tarzın da tatbik edilebilir yerleri vardır ve ayrı ayrıdır. Birinci tarz, daha ziyade tarihî zamanlarda dallanmış olan lehçelerin (meselâ Lâtineden Roman dillerine geçiş) yayılma şeklini gösterir; ikincisi ise, umumiyetle tarih öncesi veya başlangıcı devrinde geniş ölçüde ve girift bir şekilde yapılan göçler zamanındaki dil ve lehçe yayılışının bir tarzı olsa gerek. “Şualanma” şeklinde yayılma tarzı (şekil 3), dinamik esasına bağlı bu iki tarzın değişik bir şekli olduğu gibi, “peteklenme” şeklinde yayılma tarzı (şekil 4) da, tarihî zamanlara mahsus büsbütün statik bir bölünme tarzının örneğini teşkil eder. Ana Türkçenin çerçevesi içerisinde Türk dil ve lehçelerinin birbirinden farklılaşp ayrılmasında, bu bölünme tarzlarını bulmak kabildir. Tarihî zamanlarda, Altay, Volga, Hazer v.b. bölgelerde, dinamik olarak dallanma, statik olarak da peteklenme yoliyle birer ayrı hüviyet kazanmış olan lehçeler yok değildir. Tasniflerde kol, grup, bölüm veya alt-bölüm adı olarak geçen adlardan bazısı bu esasa bağlı olsa gerek. Türlü bakımlardan tanzim edilecek isograph’-

¹ J. Schmidt: *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*, Weimar 1872.

² E. Pulgram, anılan makale.

lar da dalgalanma tarzına göre meydana gelmiş olan gruplanmaları ortaya çıkarır. Ancak, her hangi bir vasıf bakımından tasnif yapılırken, kronoloji esasının gözönünde bulundurulması, yani şimdi veya mazide muayyen bir çağda aynı vasıfları taşımakta olan dil ve lehçelerin bu vasıfları aynı devirde mi, yoksa birbirlerinden farklı zamanlarda ve farklı şartlar altında mı kazanmış olduklarının tesbiti zarureti vardır.

Ele alacağım üçüncü tarz, bizim için daha önemlidir. Dalgalanma teorisinin zayıf taraflarını açıklarken, birbirinden çok uzakta bulunan lehçeler arasında, öbür lehçelerde rastlanmayan müşterek vasıfların mevcut olduğunu söylemiştik. İşte, uzakta bulunan lehçeler arasındaki bu vasıfların yakınlığını esas olarak, Antoine Meillet 1932 de,¹ “periferi” (périphérie) teorisini (şekil 5) ortaya koydu. Teorinin esası şudur: Hind-Avrupa dillerinin uzun yüzyıllardan beri sahalarını durmadan genişletmelerinin sebebi, girişilen insan akınlarının daima yeni sahalar üzerinde Hind-Avrupa lehçelerini kullanan önderlerinin hâkimiyet kurmasıdır. Yunan müstemlekeçiliği, İskandinav müstemlekeçiliği, tarihî devirde—tarihî mutalaları pek eksik olan devirler boyunca—Hind-Avrupa lehçelerinin yayılışı hakkında bir fikir verebilir. Fakat bu yayılışlar bir hamlede olmamıştır. Bu genişlemeye sebep olan akınlar dilin gelişmekten geri durmadığı uzun bir zaman zarfında zarurî olarak birbirini takip etmiştir. En yakın zamanlardaki kolonların Hind-Avrupa dili, en eskilerinkinin aynı olamazdı. Gerçekte de, türlü Hind-Avrupa dillerinin şekilleri arasında, bir kısmının Hind-Avrupa dilinin nisbeten arkaik bir halini, öbürlerinin de nisbeten tekâmül etmiş bir halinin devam ettirmelerinden ileri gelmiş görünen bazı farklar müşahede ediliyor. Arkaikliğin muhafazası bilhassa Hind-Avrupa'nın periferik sahalarında görülüyor. Bundan anlaşılıyor ki, periferi lehçeleri en eski tarihte hareket eden grupları devam ettirenlerin geldikleri bölgelerinkilerdir. Böylece, meselâ eski Lâtince de rastlanan perfectum cemi üçüncü şahsın iki şeklinden (*dixerunt* tipi ile *dixere* tipi) birincisi Lâtince içinde cereyan etmiş bir inkişafı açıklanır, ve daha yakın bir zamana aittir; öbürü, *dixere*, ancak eski olabilir. Bunun bir kar-

¹ A. Meillet: *Sur l'état actuel de la grammaire comparée*, önce “Revue de synthèse” dergisinde (1932, s. 3 ve devamı), sonra aynı müellifin *Linguistique historique et linguistique générale* adlı eserinde, cilt II, Paris 1936, s. 160-168.

şılığı veya benzeri Hind-Avrupa dünyasının merkez bölgesi dillerinden hiçbirinde, ne Yunancada, ne Germencede, ne Baltıkçada, ne de İslâvcada yoktur. Buna karşılık, perfectum cemi üçüncü şahsın benzer karakteristikleri periferik dillerde, İç Anadolu'da Milâddan önce ikinci bin yıldaki Hititçede olduğu gibi, Hind-İrancada, ve nihayet metin kalıntıları Çin Türkistan'ında ele geçen Toharcada bulunuyor.¹ Bu demektir ki, lehçeleri bir yandan Lâtince, öbür yandan da Hititçe, Hind-İranca, ve Toharca tarafından temsil edilen seferler arasında, perfectum cemi üçüncü şahsa mahsus olan tasrif eki kullanılmaz olmuştur. Bu çeşit vakalar çoktur. Meselâ, İtalik dillerde ve Keltçede rastlanan mediopassif'in *r* karakteristiği uzun zaman bu iki gruba münhasır bir vasıf olarak tanınmıştı. Fakat Hititçenin ve Toharcanın meydana çıkarılmasıyla, aynı karakteristiğin doğuda da bulunmuş olduğu anlaşılmıştır. Ermenicede bunun kalıntıları vardır, Phryg dilinden kalan pek az malzemedeki de bunu buluyoruz.² Burada diyalektoloji değil, kronoloji bahis konusudur: İtalik dillerde ve Keltçede tarihî çağda kaybolduğu görülen *r*'li tip, Yunanlıların Germenlerin, Baltların, İslâvların temsil ettikleri seferlerin birbirinden ayrıldıkları zamanda Hind-Avrupa dili merkez nüvesinde çoktan kaybolmuş bulunması gerekir. Hind-İrancada, İtalik dillerde, ve Keltçede müşterek olarak bulunan arkaik tipte bazı kelimelerin başka yerde karşılıkları olmadığı dikkati çekmiştir. Lâtince *rex*, Gallia dilinde de *rix* şeklinde görülen "kiral" adı Hind-Avrupa merkez bölgelerinde hiç bir yerde bulunmaz. Fakat, Veda dilindeki *rāj-*, bunun bir muadilini veriyor. Bu da, yalnız olarak bir taraftan İtalik ve Kelt dünyasının, öbür taraftan da Hind-İran dünyasının bazı hukukî ve dinî müesseselerle birlikte bu müesseseleri adlandırmaya yarayan kelimeleri saklamış olmalarındandır. Hind-Avrupa dillerinin mukayesesi, Hind-Avrupalıların toplanmış buldukları sahada dilin en eski seferlerin hareketinden sonra ge-

¹ Misaller: Hitit. *ep-er*=aldılar, Sanskrit. *cakr-i-rē*=Avesta. *čaxr-a-rē*=yaptılar, Tohar. *košt-ar*=dövdüler. A.D.

² Misaller: Lat. *vertit-ur*=kendi kendine döner, Osk. *sakrafti-r*=bir kurban sunulsun, Umbr. *fera-r*=biri taşısın, Eski İr. *berai-r*=bir taşınma olsun, Vedik Sanskr. *vid-úr*=bilirler [aşlı: bilinir], Avesta. *ād-arə*=yaptılar, Hitit. *esa-ri*=oturur, Tohar. *kälpnām-ar*=erişeyim, Ermeni. *berē-r*=getirirdi, Phryg. *addaketo-r*=kendisi için yaptı. A. .D.

lišmiş olduğunu ve muhafaza edilen dillerin bu vakaya şahadet ettiğini böylece açığa vuruyor.

Meillet'den hulâsa ettiğimiz bu açıklamayı, başka dil ailelerinde görülen bazı hususiyetler de teyit ediyor. Meselâ, periferi tipinde dil ve lehçe yayılması, Hind-Avrupa dillerinden başka Hamî-Samî ailesinde de görülmüştür. Bu ailenin kuzeydoğu ucunda bulunan Akkadca ile yayılma sahasının güneybatı bölümünü işgal eden Habeşçe arasında, sahanın orta kısmında rastlanmayan müşterek vasıflar vardır. Örnek olarak, Akkadcada geniş zaman (muzari veya duratif) denilen şekil —meselâ *izakar*—hatırlar, hatırlamakta devam ediyor, hatırlıyacak— öbür Sami dillerde yoktur. Bu morfeme Habeş dilinde ihbarî (indikatif) değeriyle rastlanmatadır: *yezaker*=imperfectum olarak hatırlıyor, *yezker*=subjunktif olarak hatırlasın.

Bu yayılma tarzını Türk dillerinde incelemekten evvel, üçüncü teorinin bir mütemmimi değeri olan ve “koyulaşma” teorisi (şekil 6) şeklinde adlandırılabilen son bir teoriyi ele alıyorum. Henüz umumî linguistik kitaplarına geçmemiş olan bu görüş, 3-4 müellifin ayrı ayrı olarak ve bazı farklarla ortaya koydukları izah tarzlarından sentezlenerek burada açıklanacaktır. Mesele, Eski Küçük Asya dillerinden olup Hind-Avrupa dillerini andıran bazı vasıfları haiz Lui dilinin, yine Hind-Avrupa ailesine tam olarak intibak ettirilemeyen Hititçe ile olan münasebetinin ve bu durumda olan benzer dillerin münakaşasından çıkmıştır. A. Götze'ye göre ¹ M.Ö. III. binyıl başlarında, Ege bölgesinde yaşayan Luviler, Troia-Yortan kültürünün sahipleri ve Anadolu'da Hind-Avrupalıların öncüleri idiler. Yine aynı müellife göre, Lydia, Lykia, hattâ Karia dili, Luvcanın birer gelişmiş ve başkalaşmış şeklidir. W. Brandenstein'a göre² ise, Anadolu'da göçebe aristokrat tabakası olan ilk Ön-Hindavrupalılar, Yunan asıllı Ahhiyavâ'lılardır. Öbür taraftan P. Kretschmer'e³, ve yine W. Brandenstein'a göre⁴, Yunanlılardan

¹ A. Götze: *Kleinasiien* (W. Otto'nun “Kulturgeschichte des alten Orients” adlı eserinde, bölüm III, fasikül 1, Münih 1933).

² W. Brandenstein: *Kleinasiatische Ursprachen* (A. Pauly-G. Wissowa'nın “Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft”ında, ilâve cildi VI, Stuttgart 1935, sütun 165-181).

³ P. Kretschmer: *Die proto-indogermanische Schicht* (“Glotta” dergisi, cilt XIV [1925], 300-319).

⁴ W. Brandenstein: *Die Sprachschichten im Bereich der Ägäis* (H. Arntz: “Germanen und Indogermanen”=Festschrift H. Hirt, Heidelberg 1936, cilt II, s. 29-44).

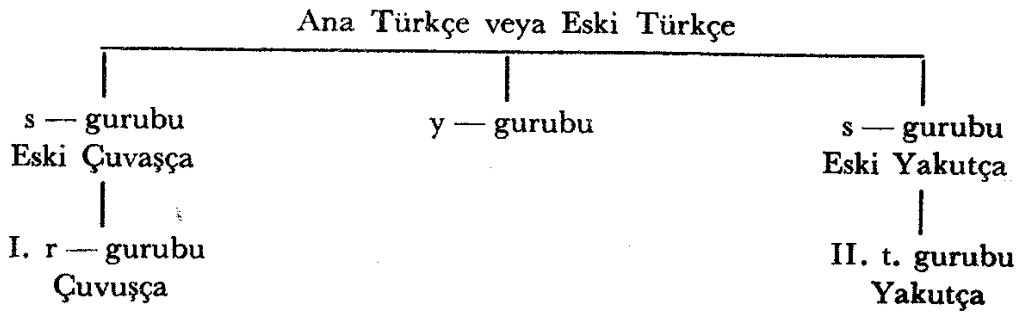
evvel Avrupa'dan Anadolu'ya Hind-Avrupa öncüleri akınları başlamış ve bu arka arkaya gelen ve gittikçe Hind-Avrupa vasıfları koyulaşan dalgalar şeklinde olmuştur. Buna Götze'nin de görüşünü katarsak şöyle bir dalga kronolojisi ortaya çıkar: Luviler (M.Ö. III. binyıldan evvel), Hititler (M.Ö. 1900), Avrupa'dan Hindistan'a gitmekte olan Ari'lerin Mitanni'deki kalıntısı (M.Ö. 1400), Ahhiyavâ'lar (M.Ö. 1350), Phryg'ler (M.Ö. 1200), Yunanlılar (M.Ö. 1000). Bunun içindir ki, Luvi dilindeki Hind-Avrupa unsurları, Hititçedekkinden daha az ve zayıftır, ve bu dil belki Anadolu'da Hind-Avrupa karakteri taşıyan en eski dil sayılabilir. Lykia ile Lydia dilleri de, kitabeleri çok sonradan olmakla beraber, bu eski Hind-Avrupa dalgasının izlerini taşımakta, esas Anadolu'da olup sonradan Ön-Hindavrupa unsurlarıyla karışmış bulunan birer karma dil manzarasını göstermektedirler; Karia dili Hind-Avrupa karakteri taşımamış gibidir. Hind-Avrupa öncülerinin diline Ön-Hindavrupa (Protoindogermanisch) veya Hindavrupamsı (Indogermanoid) deniyor; bazı dilcilere göre, Hititçenin Hindavrupalılığı tam olmadığı için, Ön-Hindavrupa çerçevesi içine alınmalıdır. Buna yakın başka bir teori de vardır. Hind-Avrupa dillerindeki Akdeniz-Anadolu-Kafkas alt-tabakasını inceliyen J. Karst¹, Hind-Avrupa dillerinde bir Nüve-Hindavrupa veya Asıl Hind-Avrupa (Kernindogermanisch), bir de yarı teşekkül etmiş ve periferik "merkez-dışı Ana Hind-Avrupa" (Ekzentrisches Urindogermanisch) veya "Yarı Hind-Avrupa (Semiindogermanisch) tabakalarını ayırt etmiş, ve birçok Anadolu dillerinden, bu yarı teşekkül etmiş rüşeym (Yafetidoloji ekolü de, sonra birbirleriyle melezleşerek teşekkül eden "rüşeym dil" görüşünü ileri sürmüştür²) bir halde iken ana Hind-Avrupa kitlesinden ayrılarak, Hind-Avrupalı olmıyan dil sahalarında hususî istihaleler geçirmiş olanlarını meydana çıkarmak istemiştir.

Periferi ve koyulaşma teorilerine göre Türk dil ve lehçelerini ele alacak olursak, ilk nazarda Çuvaş ve Yakut Türkçelerini öbür lehçelerden ayırmak gerekir. Zaten yukarıda saydığımız dilcilerden

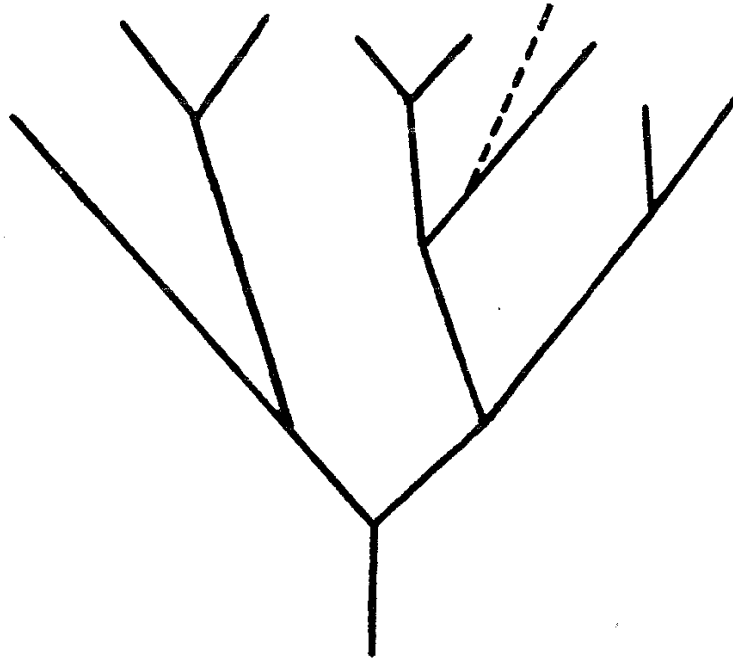
¹ J. Karst: *Alarodiens et Proto-Basques*, Viyana 1928; *Grundzüge zu einer Mittel-ländisch-Asianischen Urgeschichte*, Leipzig 1928; *Armeno-Pelasgica*, Heidelberg 1930; *Origines Mediterranese*, Heidelberg 1931.

² N. Y. Marr: *O proișhojdenii yazıka*, Moskova 1926; *Yafetiçeskaya teoriya*, Baku 1928.

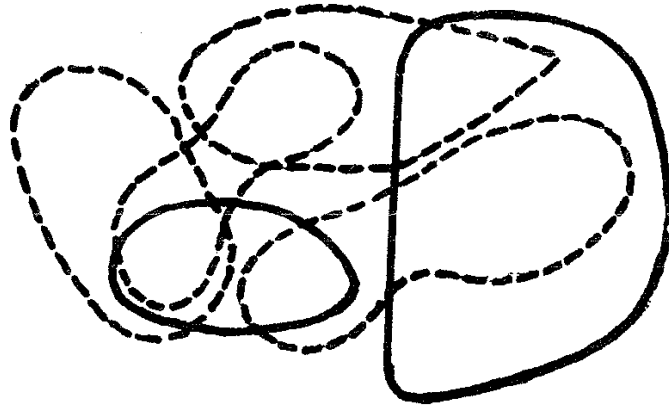
Balbi, Radloff, Németh, Ramstedt, Poppe, Ligeti, Malov ve Arat da böyle yapmışlar, bunlardan Németh ayrıca her iki dili, y-Türkçesine karşılık, s-Türkçesi başlığı altında gruplamıştır. Dil ve lehçe akrabalıkları bahsinde, gruplanan dil toplulukları, şecerevî tasnife göre, daha dağılmadan evvel, grupun taşıdığı itibarî ad altında bir “ana” dil ve lehçe olarak yaşamış olduklarını tazammun ettirir. Buna göre de, y-Türkçesi ve s-Türkçesi demekle, Ana Türkçe birliğinin bozulması üzerine bu topluluk ikiye bölünerek, s- ve y- kollarının bir müddet birer tali ana dil halinde yaşamış olduğunu kabul etmek anlaşılır. Acaba vaktinde bir “ana s-Türkçesi” yaşamış mıdır? Yaşamışsa, y-Türkçesiyle olan münasebeti nedir? Németh, $y > s$ tebadülünü kabul ettiği için, y-Türkçesine bir nevi Ana Türkçe nazariyle bakmakta, s-Türkçesini de tali bir kol saymaktadır. R. R. Arat, aynı mesele hakkında şöyle diyor: —Bu iki lehçe diğer şivelerle aynı hizada mütalea edilemeyip, bunlara tasnif cecvelinde hususî bir yer ayrılması daha doğru olacaktır. Bu lehcelerde müşahede edilen ve diğer şivelerinkinden farklı olan hususiyetler Türk dilinin “daha eski” bir devrinde mevcut unsurların farklı inkişafı ile izah edilmelidir. Buna göre, bugünkü şive hususiyetlerini kendinde birleştiren “eski” bir devirden başka, Yakut ve Çuvaş lehceleri ile diğer şivelerin “eski” devrini birleştiren “daha eski” bir devrenin kabul edilmesi lâzımdır.— Bu kronoloji farkını belirttikten sonra, Arat, cetvelini şu şekilde tanzim etmiştir :

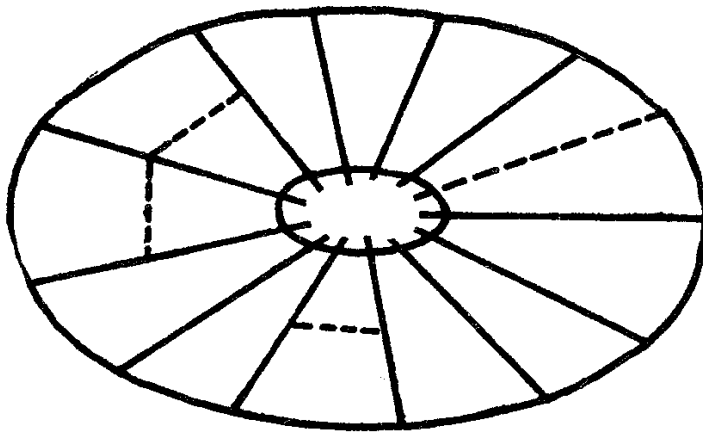
Bu tabloya göre, Çuvaşçanın r- (ve l-) esası ile Yakutçadaki t- esası muahhar zamanlarda kazanılmış vasıflardır. “Eski” devirde bu tali farklar yoktu, Çuvaşça ile Yakutça “Ana s-Türkçesi”nin içinde bulunuyorlardı, “daha eski” devirde de “Ana s-Türkçesi” ile “Ana y-Türkçesi” tek bir ana dil (Ana Türkçe) halinde idiler. Arat’ın yazısında, s- ve y- esaslarından hangisinin daha eski olduğu belirtilmiyorsa da, cetvelinin tanzim şekli, periferi şemasını andırıyor:

Şekil 1— Dallanma

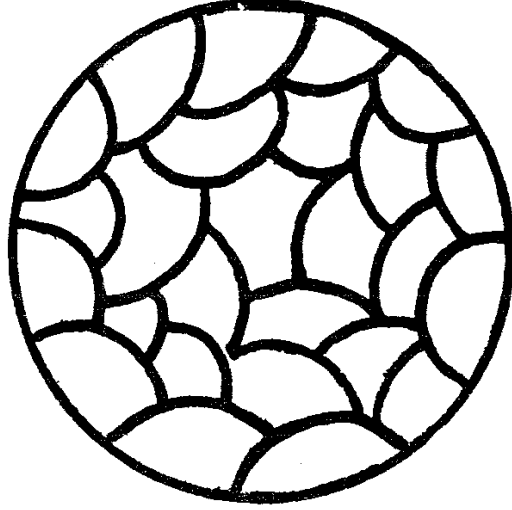

Şekil 2 — Dalgalanma

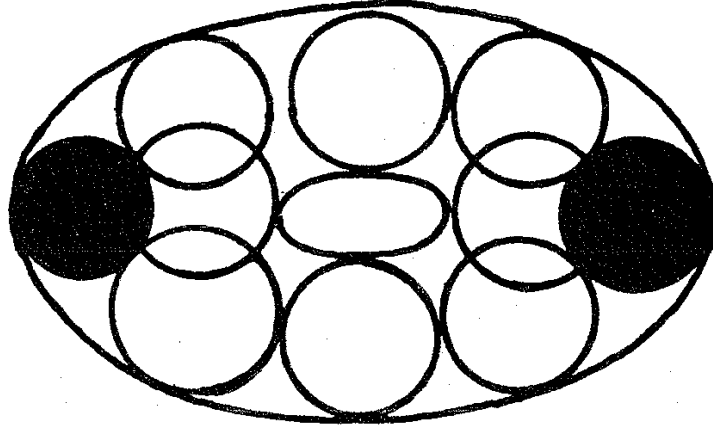

Şekil 3 — Şualanma

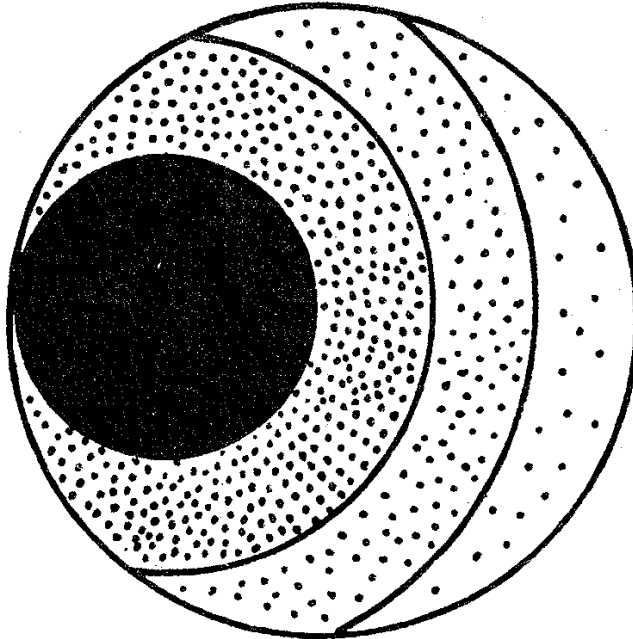
A. DİLAÇAR

Şekil 4 — Peteklenme

Şekil 5 — Perifer

Şekil 6 — Koyulaşma

ortada koca bir kitle, doğu ve batı müntehalarda, yani periferide de, merkez bölgesinde bulunmayan bir vasfı taşıyan iki adacık. Bu durumu gözönünde bulunduraraklardır ki, bazı dilciler¹ zaten Çuvaşça ile Yakutça için "Periferik Türkçe" demişlerdir. Fakat bu dillerin Meillet'deki mânasiyle periferik sayılabilmeleri için, 1. s-esasının Ana Türkçede bulunmuş olması, Çuvaşça ile Yakutçanın bunu arkaik bir unsur olarak batıya ve doğuya götürmüş bulunmaları, sonra aynı esasın merkezdeki ana kitlede sönmüş olması, yani y-esasından daha eski bir durumu temsil etmesi, 2. buna ilâveten, bu faraziyeyi kuvvetlendirmek için, Çuvaşça ile Yakutçada, öbür lehçelerde bulunmayan daha bazı fonetik, morfolojik ve leksikolojik müşterek isograph'ların mevcudiyeti lâzımdır.

Çuvaşça ile Yakutça arasında, bunlardan, periferi teorisinin temelini teşkil eden Sanskrit. *rāj-*/Lat. *rex*/Kelt. *rix* tipindeki leksikolojik, ve Akkad. *izakar*/Habeş. *yezaker* tipinde de morfolojik isograph'ları tespit etmek güçtür. Baskakov, öbür lehçelerde bulunmayıp yalnız Çuvaş grupuna münhasır olan kelime örnekleri sayıyor, *mäyär* (=findık), *kurka* (=kepçe), *ç'ëç'ë* (=ayak), *tutä* (=buğday), *ç'amsa* (=burun) gibi. Bunlar Yakutçada yoktur; buna karşılık, Yakutçaya mahsus olan bazı kelimeler de Çuvaşçada bulunmayabilir. Mesele, her ikisinde mevcut olup de öbür lehçelerde bulunmayan kelimeleri meydana çıkarmak, sonra da bunların muahhar istiareler veya onomatopeler olmadığını, bilâkis Ana Türkçenin arkaik kelime hazinesine dahil bulunduğunu göstermektir. Meselâ, Baskakov'un Çuvaşçaya münhasır diye gösterdiği *aräm* (=kadın) kelimesi, yanlış bir örnek teşkil eder, çünkü bu kelime ,Arapça *harem*'in bozuntusudur. Çuvaşça ile Yakutçanın kelime hazinesinde, izah edildiği veçhile müşterek öz hususiyetler bulunduğu gün bu dillerin periferik olduğu ispat edilmiş olacaktır. Eski Yakutçadan elde metin bulunmamasına karşılık, Çuvaşçanın eski şekli sayılan Eski Volga Türkçesi (XIV. yüzyıl) ile yakın akrabası olan Eski Tuna Türkçesi (VII. yüzyıl), bize Çuvaş-Yakut fonetik isograph'ları sahasında, kısmen müspet, kısmen de menfi şahadette bulunuyorlar. Yakutçanın bir hususiyeti olarak tanınan diftongların ve uzun vokallerin mevcudiyetine, belli şartlar altında muadil olarak, öteden

¹ L. Gray: *Foundations of Language*, New York 1939, 2. bas. 1950, s. 371.

beri,¹ Çuvaş grupta şü hususiyetler gösterilmiştir: y- ve v- pro-tezi, ayrıca da kelime ortasında bir bilabial ile genişleme, meselâ “ad” mânasına Yak. *āt*, Çuvaş. *yat*, “on” mânasına Yak. *uon*, Eski Volga Türk. *van* Çuv. *vünne* (krş. Eski Tuna Türk. *veç*=üç), “mavi, gök/kök” mânasına Yak. *küöh*, Çuv. *kāvak*, o kadar ki, Ana Türkçede dahi iki heceli bu şekillerin esas olduğuna ve sonradan **ouon > ön > on* ve **köüök > kök > kök* şeklinde derlenip monoftonglaşmış kelimelerin meydana çıktığına, Hakanî Türkçede ve Türkmencede rastlanan uzun vokallerin de aslî olup bu esasın kalıntılarını temsil ettiğine inananlar olmuştur ².

Yakutça-Çuvaşçadaki s- esasına gelince Çuvaşçanın eski şekli ile akrabaları bu fonemin aslî olmadığını gösteriyor. y-Türkçesinin bugünkü y-'sine karşılık Eski Volga ve Eski Tuna Türkçelerinin c ile d vardır: meselâ Türkiye Türk. *yıl*, Eski Vol. Türk. *cal* Çuv. *şul* Yak. *sil*; Türkiye Türk. *yılan* Eski Tun. Türk. *dilom*. Buna göre değişime tabi (Türkçede değişmeyen aslî y ile başka seslere karşılık olan y'ler de vardır) bu y- ve s- konsonlarının Ana Türkçedeki ana şekli palatal d' olarak tespit edilmekte bu sesin de y-Türkçesinde d' > y s-Türkçesinde de d' > Eski Volga Türk. c > Çuvaş. s', ayrıca d' > Yakut s şeklinde bir değişime uğradıkları kabul edilmektedir. Yalnız, Türkçeyi başka dil aileleriyle (başlıca: Hind-Avrupa) mukayese eden bazı dilciler (meselâ S. Mladenov³: Türkçe *yedi* '7' ~ Hind-Avrupa **sept-*, Çuv. *şiç'ç'ë*, Yak. *sette*; krş. Hind-Avrupa'dan Fin-Ugor dillerine geçmiş olan Fin. *seitsemän*, Karel. *seicce* Eston. *seitse*, Macar. *hét*), belli şartlar altında Hind-Avrupa'daki s'ye Türkçenin y-grupta değil s-grupta bir karşılık bulunmakta olduğu-

¹ V. Grönbech: *Forstudier til tyrkisk lydhistorie*, Kopenhag 1902. Krş. H. Pedersen *Türkische Lautgesetze* (“Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft”, cilt LVII [1903], s. 535-561).

² Hepsî için bk. J. Németh: *Die langen Vokale im Jakutischen* (“Keleti Szemle”, cilt XV [1914—15], s. 105-164); L. Ligeti: *Les voyelles longues en Turc* (“Journal Asiatique”, cilt CCXXX 1938, s. 177-204); E. D. Polivanov: *K voprosu o dolgih glasnyh v obşçeturetskom praznyke* (“Dokladı Akademii Nauk SSSR”, Leningrad 1927); K. Menges: *Einige Bemerkungen zur vergleichenden Grammatik des Türkmenischen* (“Archiv Orientalni”, cilt XI [1939], s. 7-34).

³ S. Mladenov: *Gemeinsame Eigentümlichkeiten und Elemente der indogermanischen, türkischen und mongolischen Sprachen* (“Spisanie na Bülğ. Akademiya na Naukite”, cilt LV [1937], Sofya, s. 149-196).

nu, hattâ s-grupunun Hind-Avrupa dillerindeki kentum-grupuna değil, doğudaki satem-grupuna daha yakın bulunduğunu söylemektedirler (krş. Türkiye Türk. *yür-ek*, Çuv. *ç'ër-e*, Yak. *sür-ek*, Yun. *kar-d*-Lat. *cor-d*- Hitit. *kar-d*, Eski İslâv. *sri-d*-, Ermen. *sir-t*, Litvan. *šir-d*-). Türk lehçelerinde palataller¹ meselesi, eski metinler kıt olduğu için kronoloji bakımından epey karışıktır. Ayrıca hesaba katılacak birçok hususlar var: substratum (merkezde: Paleosibir dil ailesi, son zamanlardaki kalıntıları olan Kot Ara, Asan Yenisey-Ostyak v.b. dillerle beraber), adstratum (kuzeyde: Paleoasyat aile, doğuda Moğol dilleri, kuzeyde ve batıda Ural ailesi, v.b.)da bulunan yabancı dillerin tesirini, komşu kabilelerin sonradan Türkleşmesini, ve Türk dili içerisinde bazı kabilelerin dil bakımından grup değiştirmiş olmasını (meselâ, Başkurt ve Kazan Türklerinin r/l esaslı Batı Türkçesinden z/ş esaslı Doğu Türkçesine geçmeleri) da bu meselede hesaba katmak gerekir. Türkçede *d' ~ y ~ c ~ ç ~ ts ~ s' ~ s* karşılaşmalarından hangisi asla raci, hangisi muahhardır? Meselâ yukarıdaki *yürek* misalinde, Çuvaşçanın ç'li muadilinin yanıbaşında Şor ve Sagay lehçelerinin yine ç'li *çürek*, Kırgızcanın da *cürek* kelimesi ilerisürüldükten sonra Halha Moğolcasının *cirüken*, Kalmuk Moğolcasının *zürkn*, Buryat Moğolcasının da *jürhe* şekilleri listeye katılabilir. Türkçe kelimelerin c/ç'lenmesinde Moğol dillerinin muahhar bir tesiri var mıdır, her iki koldaki s-z-ç-c-j-ş-s'ler de aslî midir? değilse, niçin Yakutçanın *sürek*'iyle Çuvaşçanın *ç'ëre*'sinde müstesna bir hususiyet görelim? Göreceksek, kronolojik ispatı lâzım gelir.

Yukarıda gördüğümüz "koyulaşma" teorisine göre, bu vasıfların Ana dilin bünyesinde rüşeym halinde, yani gelişmemiş, zayıf bir temayül şeklinde bulunmuş olması da kabildir. Bu vasıflar sonradan türlü dil ve lehçelerde, türlü şartlar ve tesirler altında, son derece gelişmiş, başkalarında da dumura uğramış veya büsbütün sönmüş olabilir. Bu fenomenin delillerini bazı lehçelerimizde buluyoruz. Meselâ, Çuvaş veya Lir-Türkçesi (yani, l-r Türkçesi; öbür kol: Şaz-Türkçesi, yani ş-z Türkçesi)ne mal edilen meşhur rhotacisme/lambdaisme (eğer zétacisme/sigmatisme esas sayılırsa) hadisesi, rüşeym halinde bizde de yok değildir: *kudur*-/*kuduz* ile *del*-/*deşçift*lerinde olduğu gibi. Aynı şekilde, umumiyetle Azerizm diye ta-

¹ G. J. Ramstedt: *Die Palatalisation in den altaischen Sprachen* ("Ann. Acad. Scient. Fennicae", seri B, XXVII [1932], s. 239-251).

nınan birçok hususiyetler de XVII. yüzyıla kadar Eski Osmanlıcada, daha evvel de Türkmencede ve bütün Oğuz Türkçesinde temayül halinde yaşamış, sonra Azeri Türkçesinin mümeyyiz vasıflarını teşkil etmiştir¹; *ben* yerine *men*, *yıldız* yerine *ıldız*, *eylerim* yerine *eylerem*, ve *kıprık* gibi metatezli şekiller. Son olarak, bugün Yakutça ile Çuvaşçayı aynı gruba sokan müşterek hususiyetler, birbirinden müstakil olarak, belki birbirine benzer, belki de farklı bir vetire ile ve ayrı şartlar altında, husule gelen, iki yrı devrin malı olan fakat aynı neticeyi veren bir paralelizm hadisesinden başka birşey değildir. Birbirinden farklı dil ailelerine mensup diller arasında bile dikkati çeker paralelizmlere teasdüf edilmektedir: r-z (Germence ve Çuvaşça) ve s-h (Farsça ve Yakutça, Buryatça) tebadülleri gibi.

Bu “muahhar istihale”, bazı hususlarda da paralelizm esasını kabul etmeleri üzerine olacaktır ki, bazı dilciler (Katanov, Cahun, Samoyloviç, Bogoroditskiy, Baskakov, v.b.), Yakutçayı Çuvaşçanın da mensup olduğu Batı Türkçesinden² ayırarak, bütün öbür lehçelerin girdiği Doğu Türkçesine sokmuşlardır (F. E. Korş [1910]a göre, Çuvaşça ile Yakutça, “karışık” bir gruptandır). Bu Yakutçayı ayrı bir dil sayılmak hakkından mahrum etmektir. Bunlarca, Yakutçadaki s- esası ile Çuvaşçadaki s- esası arasında menşee taallük eden bir bağ mevcut değildir; başta s sesinin düşmesi (meselâ *sekiz* yerine *ağıs*), ortada ç'den olma s sesinin h'ye çevrilmesi (meselâ *bıçak* yerine *bıhağ*) de esasa dokunmaz. Yakutçanın şeceresini tayin eden hususiyet, Ana Türkçedeki *δ sesinin istihale nizamına girmiş olmasıdır. *δ>d~t~z~y~r serisinde Yakutça yer almakta olduğu gibi, Çuvaşça da orada mevcuttur. Fakat Samoyloviç, Çuvaşçadaki *δ>r (**adək*>*úra*=ayak) tebadülünü oldukça cezrî saydığı için, onu büsbütün ayırmakta (R-grupu) Oğuzcanın da dahil olduğu *δ>y (**adək*>*ayak*) grupunu de bir tarafa koymakta ve kalan *δ>d~t~z (**adək*>Uygur. *adak*, ~Yakut. *atağ*~Şor. *azak*) grupuna Yakutçayı da almaktadır. Baskakov da bu son noktada Samoyloviç'e uymuştur. Böyle bir tasnif, “şecerevî” bakımından doğru mudur? Doğru olabilmesi için, Yakutçadaki bütün öbür hususiyetlerin tali olduğunun ispatı lâzım gelir. Bazı dilciler (meselâ H. Pedersen, 1903 teki anılan makalesi), sonradan istihale ederek

¹ A. Dilâçar: *Azeri Türkçesi* (“Türk Dili-Belleten”den ayrı bas. Ankara 1951).

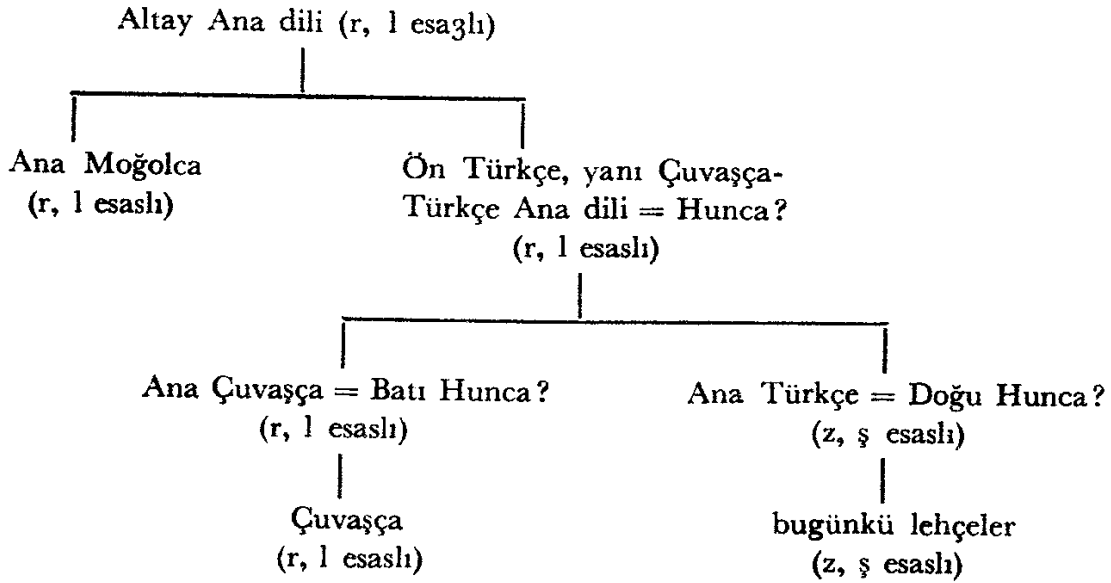
² A. Dilâçar: *Batı Türkçesi* (“Türk Dili Araştırmaları Yıllığı”ndan ayrı basım, Ankara 1953).

bugün öbür Türk lehçelerinden çok farklı bir manzara arzeden Çuvaşçaya nazaran, Yakutçada daha arkaik hususiyetler görmektedirler. O kadar ki, O.v. Böhtlingk'ten (1851) evvel, birçokları onu Türk dillerinden saymıyorlardı bile. Bazıları da bu farkları komşu ve yabancı dillerin tesirine atfetmişlerdir, fakat Németh ¹, Moğolcanın Yakutça üzerine yaptığı tesir devrini çok muahhar zamanlara almaktadır (1. Türk-Moğol birlik devri, 2. Rhotacisme devri, 3. Moğol-Tatar devri, 4. Moğol-Yakut devri). Bu hususta, Türk-Moğol münasebetleri meselesini asıl Çuvaşça doğurmuştur.

Çuvaşçadaki rhotacisme hakkında Macar ve Fin (Poppe dahil) ekollerinin taban tabana zıt olan görüşleri malûmdur. Her iki tarafın da kuvvetli delil lerivardır. Macarlar $z > r$; $\text{ş} > l$, öbürleri de $r > z$; $l > \text{ş}$ değişimini kabul etmektedirler. İlk nazariyeye taraftar olursak, Çuvaşçanın şeceresi hususunda Türk dillerinin dışına çıkmak zarureti hasıl olmaz. Nitekim, Németh (1913), bir Türk-Moğol birlik devri kabul etmekle beraber, Çuvaşçadaki rhotacisme hadisesini esasa değil, muahhar bir devre irca etmektedir. Pedersen (1903)de V. Grönbech (1902)in Çuvaşçayı çok arkaik bulmasını tenkid ederek, bu dilin sonradan "bozulmuş" olduğunu söylemiştir. Ramstedt (1922), $r > z$; $l > \text{ş}$ değişimini kabul etmekte, fakat bu hadisenin Türk dilleri dahilinde vuku bulduğuna kanidir.

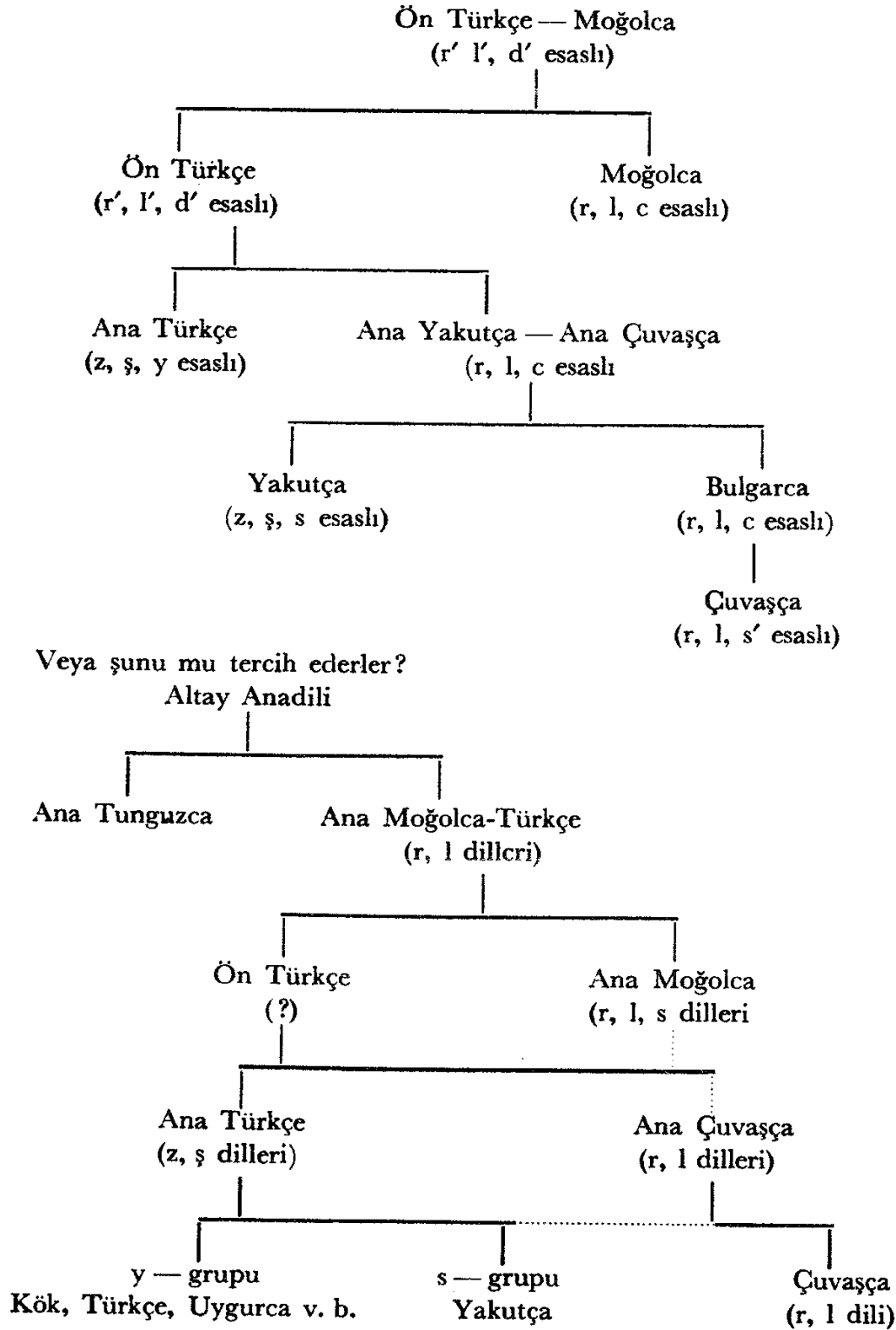
Poppe, rhotacisme (ona göre: zétacisme)in köklerini Türk dillerinin dışında, Moğol çevrelerinde bulmaktadır. nitekim Bogoroditskiy de son tasnifinde (1934), Çuvaşçayı Türk camiasından büsbütün çıkararak Moğol-Mancu topluluğuna bağlamak istemiştir. Bu hususta Poppe'nin tablosu (anılan eser, 1926), şu manzarayı arz ediyor :

¹ J. Németh: *Über den Ursprung des Wortes Šaman* ("Keleti Semle", cilt XIV [1913—14], s. 240-249), ayrıca: *Az ősjakut hangtan alapjai* ("Nyelvtudományi Közlemények", cilt XLIII [1914], s. 276-326, 448-476), *Die türkisch-mongolische Hypothese* ("Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", cilt LXVI [1912], s. 549-576), *A török-mongol nyelviszonyhoz* ("Nyelvtudományi Közlemények", cilt XLIII [1914], s. 126-142).

Çuvaşça-Türkçe birliği için kullanılan “Hunca” tabiri itibarî olsa gerek; Hun dilinin Çuvaş grupundan olmayıp, Oğuzcanın da dahil bulunduğu öbür gruba girmesi icap ettiği şimdi kabul edilmektedir¹. Baskakov da Batı Hun (Bulgar, Oğuz, Kıpçak, Karluk grupları) ve Doğu Hun (Uygur, Kırgız-Kıpçak grupları) tabirlerini benzer bir mânada kullanmıştır. Poppe’nin Çuvaş kolu için kullandığı Batı Hunca’ya biz, Macarlara uyararak, bugün Batı Türkçe diyoruz. Aynı müellifin Ana Türkçe (Çuvaşça müstesna, bütün öbür lehçeler) dediği topluluğun bir başka adı olarak ortaya koyduğu Doğu Hunca’yı da Doğu Türkçe tabirleriyle karşılıyoruz. Poppe’nin nazariyesi zétacisme hadisesini Çuvaş-Moğol menşe birliğine kadar götürüyor, hattâ Çuvaşçanın hatırı için Türkçenin en eski (Ana Türkçeden de evvel) şeklini dahi zétacisme üzerine kuruyor demektir. Bu kabul edildiği takdirde, artık bir merhale, yani bir Ana dil (Ursprache) sayılması gereken Ön Türkçenin daha başka vasıflarını da tesbit etmek, ve Çuvaşçanın öbür hususiyetlerini de bu çerçeve içerisinde açıklamak lâzım gelecektir. y-, s- esaslarını da bu araya katacak olursak acaba Poppe şu tabloyu kabul eder mi?

¹ Gy. Németh: *A hunok nyelve* (“Attila és hunjai” adlı eserinde, Peşte 1940).

Fonetik vasıflara ve kronolojiye göre tanzim edilen bu tabloların doğru ve yanlış tarafları olabilir. Fakat, gerek bugün Çuvaşgaya mahsus olan rhotacisme (veya aksi: zétacisme), gerek Çuvaşçayı Yakutçaya bağlar gibi görünen sigmatisme (veya aksi müm-

künse: iotacisme) hadiselerini yabancı menşelere kadar götürmek, ve bütün hususiyetleri aynı kronoloji seviyesinde mütalea etmek zarureti yoktur, kanatindeyim. Bunlar, Ana Türkçenin dağılmasından evvel, ana kitleden ayrılan, bu vasıfları taşımayan, fonetik bün-yeleri de henüz tebellür etmemiş olan periferik Türk dilleri tarafından, girdikleri muhitin tesiriyle sonradan da kazanılmış olabilir. Bu hususiyetlerin birer rüşeym, koyulaşmamış bir vasıf, zayıf bir temayül halinde de bu periferik veya "rüşeym" diller tarafından doğuya ve batıya götürüldükten sonra, ayrı bir istihale ile geliştirilmiş olması ihtimali de yok değildir. Periferi teorisine göre bu vasıflar ana kitlenin tabellür etmiş öz malı olup, sonradan bu kitlede kaybolmuştur. Koyulaşma teorisine göre ise, bunlar yine kitlenin öz malı oldukları halde, asıl inkişaf sonradan kitlenin içerisinde vuku bulmuş; uzaklara götürülen parçalar, henüz gelişmemiş olanlarıdır. Türk dillerinin bugünkü durumuna bakacak olursak, sonradan merkezde koyulaşmış birçok vasıflar bulunduğu gibi, aynı merkezde sonradan zayıflamış veya büsbütün kaybolmuş vasıflar da vardır. Bir kısmında kaybolmuş mu, yoksa öbürleri tarafından sonradan kazanılmış mı, bunu kestirmek kolay değildir.

Tarih öncesi veya başlangıcı devrinde lehçelerin yayılma tarzına ait olan bu görüşler, yabancı, fakat linguistiği iyi işlenmiş olan bir dil ailesinden alınmıştır. Bize uyan tarafları hiç de yok değildir. Bu itibarladır ki, Türk dil ve lehçelerinin tasnifi işinde, bunların gözönünde tutulmasını faydalı buluyorum.